

Een noodzakelijke modernisering van het Amsterdam Museum of gedeeltelijke sloop van een rijksmonument?

Hanneke Ronnes is historicus, archeoloog en antropoloog en werkt bij Cultuurwetenschappen en Erfgoedstudies aan de Universiteit van Amsterdam en als bijzonder hoogleraar bij Kunstgeschiedenis en Landschapsgeschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen. Samen met Wouter van Elburg schreef zij *Amsterdam sloop. Afbraak in de hoofdstad in de 21ste eeuw* Panchaud Amsterdam, 2021.

Nederland is een museumland, Amsterdam een museumstad. Maar opmerkelijk genoeg lijkt het erop dat de museumgebouwen zelf niet vanzelfsprekend tot de museumcollecties worden gerekend. Met het oog op de routing, het museumcafé en de presentatie van de echte collectie, zijn onder meer het Scheepvaartmuseum, Rijksmuseum, Stedelijk Museum en Ons' Lieve Heer op Solder deze eeuw ingrijpend verbouwd. Altijd na veel gesteggel met erfgoedinstellingen, want de architectonische ingrepen die museumdirecties voorstellen zijn even interessant als rigoureuus. Wellicht omdat de plannen worden gepresenteerd als verbeteringen die zowel noodzakelijk als bestendig zijn, trekken de musea meestal aan het langste eind. De realiteit is echter weerbarstig en wat nu gepresenteerd wordt als een 'state of the art museum' (aldus BiermanHenket over de huidige renovatie van het Rembrandthuis), is dat dertig jaar later niet meer, reden voor een nieuwe ingrijpende verbouwing (zie het Rembrandthuis, het Van Gogh Museum, of buiten Amsterdam: Boijmans Van Beuningen en Paleis Het Loo). De gesuggereerde eeuwigheidswaarde van een gemoderniseerd museum bestaat niet. En juist omdat een renovatie maar een houdbaarheid heeft van een paar decennia, is het zinvol behoedzaam om te springen met gebouwen met diepe historische wortels.

DRIE GROTE INGREPEN Ook het Amsterdam Museum staat aan de vooravond van een ingrijpende renovatie (eveneens relatief kort na de vorige verbouwing). Zonder twijfel zal de presentatie van de collectie een verbetering betekenen ten opzichte van de huidige situatie. Ook de toegankelijkheid en de routing zullen aan kwaliteit winnen. Zorgelijk is wel dat deze verbeterde logistiek zal leiden tot sloop van karakteristieke delen van het complex – een van de oudste kernen van de stad – en daarmee tot een aantasting van de historische structuur van middeleeuws Amsterdam.

In hoofdlijnen wordt op drie locaties binnen het complex gesloopt (afb. 1). Ten eerste zal het entreegebied vanuit de Kalverstraat, het restaurant achter de zuilengalerij, ingrijpend worden verbouwd (afb. 2). Het restaurant, op de plaats van de oude koeienstal, is geen oud gebouw, maar in voetafdruk en kapvorm afgeleid

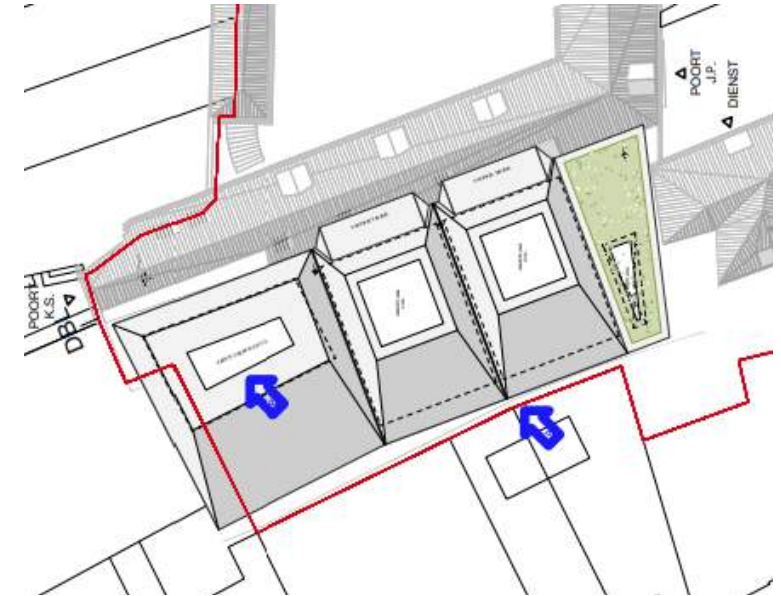
1 In rood de drie slooplocaties. Linker foto: de galerij. Op de middelste foto de koestal, geheel rechts de hoek met de Nieuwezijds Voorburgwal. Foto's Google Earth, bewerking door auteur.

2 Restaurant van het Amsterdams Historisch Museum tijdens de inrichting, het Goliathbeeld is nog ingepakt, circa 1975. Foto Jan Peeterse, De Arbeiderspers. Amsterdam Museum (HVVA00134000031).

3 Neutelings Riedijk Architecten, nieuwe situatie van bovenaf, 22 december 2021, markeringen Neutelings Riedijk. Drie hoge volumes vervangen de ambachtelijke kap. Het noorden is onder, de jongensplaats boven.

van de vroeg-zeventiende-eeuwse situatie. Dit gebouw met de ambachtelijke houtconstructie en de lagere aankapping tegen de noordelijke zijgevel, aan een kleine binnenhof, wordt gesloopt.

Op de plaats van het restaurant en de aanbouw rond het binnenhofje zullen drie hoge blokvormige volumes verrijzen, haaks op de galerij en dichtbij de achtergevels van de huizen aan de Sint-Luciënsteeg (afb. 3).

De tweede ingreep vindt plaats op de hoek van de Sint-Luciënsteeg en de Nieuwezijds Voorburgwal. Drie opeenvolgende bouwdelen met evenveel parallelle kappen schermen hier in het verleden het voormalige klooster af van de buitenwereld (afb. 4). In de muren, die deels met de restauratie in de jaren zeventig van de vorige eeuw opnieuw zijn opgemetseld, zijn de gevelstenen van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap opgenomen. Deze stenen blijven behouden, maar de gebouwen op deze hoek maken plaats voor twee nieuwe blokvormen, met een grote open kijkkast naar binnen; een omkering van de gesloten historische toestand (afb. 5).

Eenzelfde cesuur vindt plaats door het derde, meest ingrijpende bouwplan: de opheffing van de scheiding tussen het jongens- en het meisjesweeshuis (of, in de vroegste, laatmiddeleeuwse fase, tussen het Sint-Luciënklooster en het Oudemannenhuis). Het klooster werd samen met het Begijnhof in de veertiende eeuw gesticht op een 'veilig' eiland, onbereikbaar voor de buitenwereld. Aan de overkant van de Begijnensloot was het Oudemannenhuis. De sloot vormde de strikte scheiding tussen twee werelden, die van de Kalverstraat – druk, werelds en mannelijk – en die van het eiland: verstill, vroom en vrouwelijk. Na de Alteratie betrok het weeshuis de gebouwen van het klooster. Toen het weeshuis ook het Oudemannenhuis erbij trok, bleven de meisjes op het eiland en kwamen de jongens in het gebouw aan de overkant van het water.¹ In de loop

1 In de woorden van Meischke was de sloot: 'het structurelement dat ooit de beide ontstaanskernen van het huidige complex uit elkaar hield.' R. Meischke, *De Monumenten van Geschiedenis en Kunst. Amsterdam Burgerweeshuis, 's-Gravenhage 1975*, p. 291.

4 De hoek van de Sint-Luciënsteeg en de Nieuwezijds Voorburgwal, 1975. Foto J.M. Arsath Ro'is. Stadsarchief Amsterdam (010122014689). Opvallend zijn de opeenvolgende kappen en de gesloten buitenrand.

5 Neutelings Riedijk Architecten, Artist's impression, uit: presentatie Neutelings Riedijk Architecten, 4 mei 2022. Hoek van de Sint-Luciënsteeg en de Nieuwezijds Voorburgwal met de open kijkkast. De gevels met de gevelstenen blijven behouden. Daarachter verrijst de nieuwbouw.

van de negentiende eeuw werd de sloot gedempt en ontstonden tussen de huizen van de jongens en de meisjes diverse bouwsels. In de laatste fase van het complex, de verbouwing tot museum, werden die bouwsels weer opgeruimd, zodat de oorspronkelijke structuur van de twee gescheiden werelden weer zichtbaar werd. En niet alleen dat, met de introductie van de schuttersgalerij boven de gedempte sloot – in 1964 ontworpen door de Amsterdamse architect Bart van Kasteel – werd deze oude landschappelijke structuurdrager, die aan de historische eilandsituatie herinnerde, het nieuwe hart van het museale complex (afb. 6 en 7). Wel bleken de beide achtermuren van de twee gebouwen te slecht om te behouden, waardoor reconstructie noodzakelijk was.

6 De aanleg van de Schuttersgalerij, ca. 1970. Fotograaf onbekend. Stadsarchief Amsterdam, Archief Dienst Ruimtelijke Ordening (10009A002460). Vanaf het voormalige weeshuis werd de oude zichtlijn op het Maagdenhuis aan het Spui hersteld.

7 De Schuttersgalerij na opening, vanaf 1975. Fotograaf onbekend. Stadsarchief Amsterdam, Archief Dienst Ruimtelijke Ordening 1974 (800000011541). Na de verbouwing kon het publiek na ruim een eeuw weer de historische structuur van het complex ervaren, oog in oog met de *founding fathers* van de stad (tegenwoordig in een andere, meer inclusieve context belicht). Een entreekaartje kopen was al die tijd niet nodig.

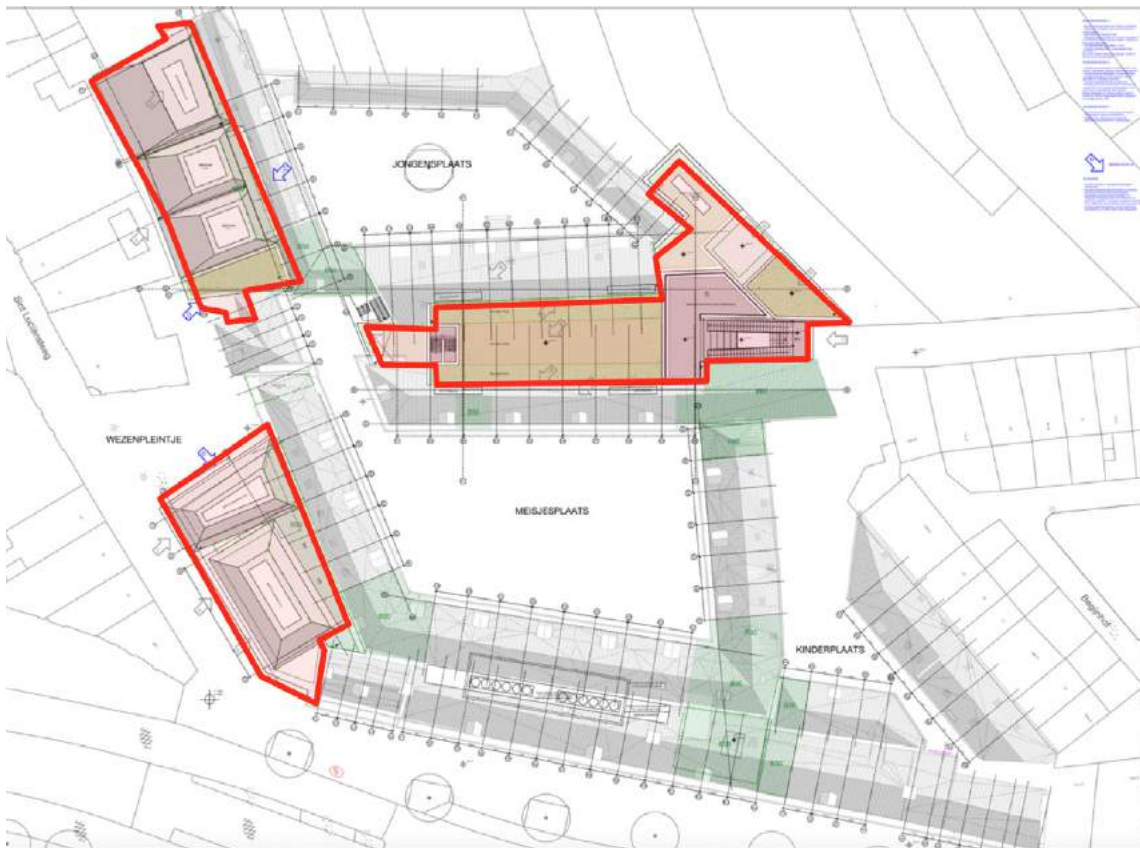
2 De maquette van het complex is te vinden op: R. Weessies, 'Neutelings Riedijk presenteert plan renovatie Amsterdam Museum', *Architectenweb*, 4 februari 2021, architectenweb.nl/nieuws/artikel.aspx?ID=48787#photoid=386242. Verder is dankbaar gebruik gemaakt van de tekeningen zoals die inzichtelijk gepubliceerd zijn op de website van de Vereniging Vrienden van de Amsterdamse Binnenstad (VVAB) en de informatie van het Amsterdam Museum op de eigen website. Het is mogelijk dat inmiddels wijzigingen zijn doorgevoerd, maar deze hebben geen invloed op de grote lijn van de verbouwing van het complex.

HAD HET ANDERS GEKUND? Hoewel er in de jaren zestig dus veel authentiek materiaal verloren is gegaan, bleef de middeleeuwse structuur behouden. Dat deze structuur nu alsnog wordt opgegeven is pijnlijk. Het gaat om de oudste laag van het complex, een structuur uit de tijd van de Amstelmonding met diverse aftakkingen door het veenpakket. En ook de jongste, bijzondere laag, de genoemde schuttersgalerij, zal verdwijnen. De destijds vooruitstrevende ingreep, waarbij een barrière werd geslecht tussen de *high brow* museumwereld en het winkelende publiek, kan niet los gezien worden van de democratiseringsgolf van de jaren zestig, en was uniek in Europa. Door de galerij, de beide achtermuren en delen van de kappen en vloeren af te breken, zal ruimte gecreëerd worden voor een doosvormige, ruim opgezette publiekshal en een nieuwe tentoonstellingszaal. Twee historische gebouwen worden samengesmeed tot een nieuw, modern museumgebouw met een stadshal.

Om de aangekondigde ontwikkelingen inzichtelijk te maken, vergelijk ik de plattegrond van Balthasar Florisz uit 1631, die een situatie afbeeldt die nog veel verder teruggaat in de tijd (afb. 8), met de plattegrond van de nieuwe toestand, zoals getekend door Neutelings Riedijk, de architecten van de nieuwbouwooperatie (afb. 9).²

← 8 Balthasar Florisz van Berckenrode, *Plattegrond van het Burgerweeshuis*, circa 1631. Stadsarchief Amsterdam, Archief van het Burgerweeshuis (KABA00010000008), bewerking door auteur. In rood geprojecteerd de beoogde ingrepen. In geel een eerdere ingreep in het complex, de creatie van het pleintje aan de Sint-Luciënsteeg. De Begijnensloot loopt nog tussen de gebouwen door. Ook al zijn begin jaren zeventig diverse gebouwen bij de verbouwing tot museum stevig aangepakt of zelfs opnieuw opgetrokken, de voetafdruk is nauwelijks veranderd.

← 9 Neutelings Riedijk Architecten, *Bovenaanzicht Amsterdam Museum*, nieuwe situatie, 2021, bewerking door auteur. De nieuwbouw is geprojecteerd over de slooplocaties, die in rood zijn aangegeven. Het platte dak tussen het jongenshuis en het meisjeshuis komt niet boven de kappen uit, maar de andere twee ingrepen betekenen een stevige toename van het bouwvolume.

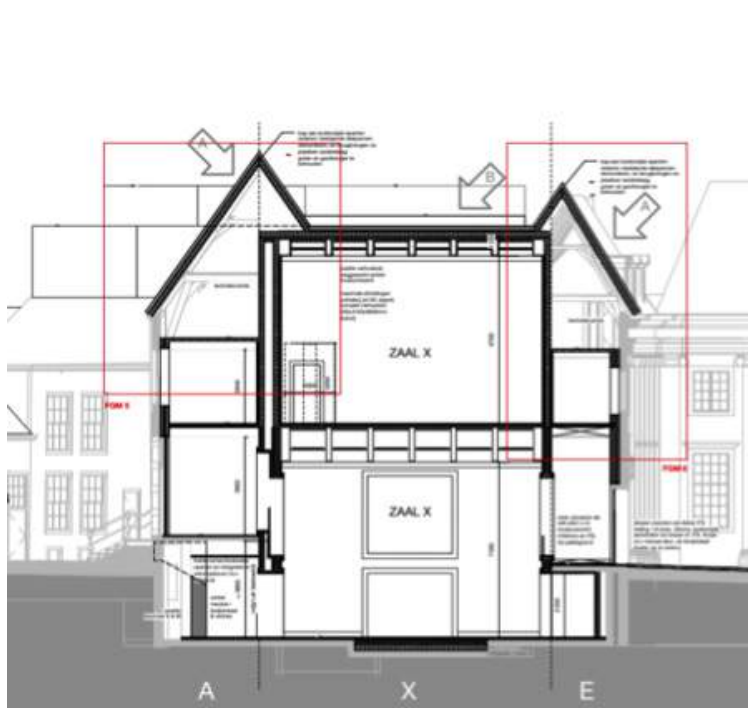
3 In het geval van orde 2-panden gaat het weliswaar om historische gebouwen, maar dan zonder monumentenstatus.

De vraag die zich opdringt is hoe een museum over de geschiedenis van de stad tot deze ingrijpende plannen is gekomen. En ook: had het wellicht anders gekund? Belangrijk in dit kader is het in juni 2016 uitgebrachte advies *Zo mooi anders* van de Amsterdamse Kunstraad (AKR). Dit advies, op basis waarvan subsidies toegekend worden, kondigde aan dat het museum vanaf 2016 samen met de gemeente zou gaan onderzoeken of er behoefte was aan andere huisvesting. Er werd door het museum een programma van eisen opgesteld in nauwe samenhang met de artistieke plannen voor de toekomst. De AKR stelde dat zij begrip had voor de wens voor een nieuwe locatie, dan wel een moderniseringsslag, maar de AKR dwong een nieuwe locatie niet af. Het museum daarentegen was zeer stellig dat functioneren op deze locatie in de toekomst onmogelijk was zonder grondige verbouwing. De dreiging van een vertrek naar de Zuidas hing in de lucht als de verbouwingsplannen spaak zouden lopen.

SLOOP-SPIJT Het is bevreemdend dat andere opties, zoals een minder ambitieus verbouwingsprogramma, andere artistieke plannen voor de toekomst of het tonen van de grotere objecten elders (een strategie waar het museum ervaring mee heeft), door het museum en de gemeente nauwelijks serieus zijn overwogen. Al vrij snel, in januari 2018, werd een door Neutelings en Riedijk ontworpen structuurplan gepresenteerd, waarin de nu uitgewerkte contouren al in te ontdekken zijn. Er kwam wel enige kritiek vanuit Monumenten & Archeologie, maar aan de noodzaak van een grote stadshal (de reden waarom de twee historische gebouwen nu samengevoegd worden), werd niet getwijfeld (afb. 10 en 11). Dat directeur Judikje Kiers, succesvol in de begeleiding van de verbouwing van Ons' Lieve Heer op Solder, het volste vertrouwen genoot van de raad is niet zo vreemd. Wel dat zij blijkbaar *carte blanche* kreeg. Het gaat dit keer, anders dan in het geval van Ons' Lieve Heer op Solder, niet om de sloop van één orde 2-pand³ (over de ernst daarvan waren de meningen verdeeld), maar om de sloop of ingrijpende verbouwing van een hele reeks bouwwerken, alle met de status van rijksmonument. En waar de nieuwbouw van Ons' Lieve Heer binnen de contouren van het middeleeuwse huiskavel bleef, overschrijdt de geplande nieuwbouw van het Amsterdam Museum eeuwenoude rooilijnen en grenzen.

De onbewezen stelling dat het museum voor de stad verloren gaat als de plannen geen doorgang vinden, krijgt weinig weerwoord. De (sub)Commissie Integrale Ruimtelijke Kwaliteit en Monumenten & Archeologie ging op 4 mei 2022, morrend en schoorvoetend weliswaar, akkoord met de sloop van delen van het rijksmonumentale complex. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) stelde er belang aan te hechten dat het museum op de huidige locatie kan blijven functioneren en adviseerde een maand later positief, voor modernisering van de huidige gebouwen. Daarmee maakt de RCE een belangenafweging tussen het behoud van het monument en de ambities van het museum, en kiezen de monumentenzorgers,

10 Neutelings Riedijk Architecten, Doorsnede van de nieuwe stadshal met de tentoonstellingszaal onder het platte dak, 2021, bewerking door auteur.

anders dan je mag verwachten, voor de museale belangen.

De sloop kan niet verdedigd worden door te stellen dat geen authentiek materiaal verloren zou gaan. Zeker, een deel van de muren is opnieuw opgemetseld tijdens de restauratie van de jaren zestig en is er hout vervangen: dit is gebruikelijk bij iedere restauratie. Maar met de nu voorgestelde ingreep wordt ook een gat geslagen in de oude delen van het complex en wordt bovendien het historische complex – de situering, de structuur en het uiterlijk van de gebouwen – onherkenbaar veranderd. Ook de verwijzing naar duurzaamheid in de brochure van het museum over de verbouwingsplannen is gratis. Ogenschijnlijk anticiperend op de onvermijdelijke kritiek op de aangekondigde renovatie werd beloofd dat het nieuwe museum, naast efficiënter en flexibeler, ook duurzamer zou zijn.⁴ In de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk wordt tegenwoordig vooral geprotesteerd tegen dit soort renovaties vanwege de grote milieuschade die ze aanrichten. Sloop en nieuwbouw veroorzaken zo'n hoge CO₂-uitstoot dat het vaak meer dan een halve eeuw kost voordat deze milieuschade is gecompenseerd door de verduurzaming van het gebouw.

Natuurlijk was de routing van het museum niet perfect, maar uitgaande van de mogelijkheden van het complex vindt een creatieve architect, bij voorkeur een restauratiearchitect, een oplossing. Dat het museum nu niet goed zichtbaar is en moeilijk te vinden voor bezoekers, zoals de website van de gemeente vermeldt, is bevreemdend.⁵ Gelegen in het hart van Amsterdam, verbonden met de populairste winkelstraat van Nederland, en voorzien van een rustig terras, is het moeilijk voorstelbaar dat er musea zijn die

11 Neutelings Riedijk Architecten, De huidige situatie met de schuttersgalerij tussen twee verschillende gebouwen, 2021, bewerking door auteur. Links het voormalige Oudemannenhuis/jongensweeshuis, rechts het kloostergebouw/meisjesweeshuis.

makkelijker publiek trekken. Dat publiek kon rondom en deels door de gebouwen wandelen zonder een kaartje te hoeven kopen, laagdrempeliger is bijna niet mogelijk.

De tunnelvisie dat zonder sloop het Amsterdam Museum gedoemd is te verdwijnen, heeft het zicht op andere mogelijkheden dan een grootschalige verbouwing belemmerd. In werkelijkheid houdt een cluster gebouwen dat daar al sinds de middeleeuwen in deze vorm staat, op te bestaan. Was het niet beter geweest als de gebouwen zelf – de kroonjuwelen van het Amsterdam Museum die het verhaal van de stad vertellen – de artistieke plannen (mede) bepaald hadden, en niet andersom? Over dertig jaar is alles wat er nu gewijzigd wordt weer ouderwets en – leert de geschiedenis – overheerst sloop-spijt. Een terugkeer naar de historische situatie is dan niet meer mogelijk. Populair gezegd: operatie geslaagd, patiënt overleden.

4 Stadsmuseum van de toekomst. Het nieuwe Amsterdam Museum, januari 2021, assets.amsterdammuseum.nl/downloads/AM_Brochure_NL-digitaal.pdf

5 'Positief advies voor ontwerp Amsterdam Museum', Persberichten en documenten Touria Meliani, 12 mei 2022, amsterdam.nl/bestuur-organisatie/college/wethouder/touria-meliani/persberichten/positief-advies-ontwerp-amsterdam-museum/